

Г. Я. Стеблій

професор, кандидат економічних наук,
професор кафедри економічної теорії

Львівського інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ПОНЯТТЄВО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Обґрунтовано необхідність систематизації категорій економічної теорії, що спричиняє новий підхід до їх аналізу і поглибленого вивчення. Для цього використовується досвід здобутків світової економічної науки і враховуються особливості досліджень вітчизняної наукової економічної школи. Економічну теорію ми розглядаємо як науку про економічну поведінку людей з приводу оптимального (найкращого) способу використання обмежених виробничих ресурсів, які мають характер багатотільового призначення для виробництва різноманітних товарів і послуг з метою задоволення потреб суспільства нині або в майбутньому.

Ключові слова: економічні категорії, економічні поняття, економічні терміни, економічна теорія, макроекономіка, мікроекономіка, системний підхід.

Stebliy H. SYSTEMATIC APPROACH IN THE FORMATION OF CATEGORICAL APPARATUS IN THE GLOBALIZATION

The reasons for the necessity of systematization of the economic theory that causes a new approach to their analysis and deep study are given. For this purpose the experience of mastering the achievements of world economics and the features of national economic school researches are taken into the account. An economic theory is examined by us as science about the economic conduct of people concerning an optimum (the best) method the uses of the limited production resources, which have character of the bagatocilevogo setting for the production of various commodities and services with the purpose of satisfaction of necessities of society presently or in the future.

Keywords: economic theory, economic categories, economic concepts, economic terms, macroeconomics, microeconomics, systematic approach.

Постановка проблеми. Сучасна економічна теорія прямує в руслі світової економічної думки і формує єдиний поняттєво-категоріальний апарат. Основною вимогою її досліджень є дотримання системного підходу, що дозволяє усунути розбіжності у визначенні понять і категорій як вітчизняної, так і світової економічної науки та уніфікувати знання з економіки.

Аналіз останніх досліджень засвідчує актуальність системного підходу у формуванні поняттєво-категоріального апарату сучасної економічної теорії, зокрема її складових – макро- і мікроекономіки. Ця проблема розглядається у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених-економістів, зокрема: С. Брю, К. Р. Макконнелла, Н. Г. Манківа, В. Нордгауза, П. Семюелсона, Г. Башнянина, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Горбачевської, А. Гриценка, І. Малого, С. Панчишина, Г. Стеблій та ін.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Подальших досліджень потребують питання щодо формування більш глибокого економічного змісту і всебічного розуміння понять, термінів і категорій сучасної економічної теорії та логіки побудови у вивченні і викладанні макро- і мікроекономіки. Це дозволить певною мірою заповнити прогалини в нинішній науково-навчальній літературі та сформуванню уніфікований «портфель» знань для сучасних економістів.

Мета статті – це наукове обґрунтування важливості системного підходу у формуванні поняттєво-кате-

горіального апарату економічної теорії, що обумовлюється потребами глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Економічна і політична глобалізація, яка прийшла у другій половині ХХ століття на зміну інтернаціоналізації, торкнулася глобалізаційних процесів у науковій сфері. Стосовно вітчизняної економічної науки – це ідея формування нового, загальноприйнятого у світі поняттєво-категоріального апарату, однозначного розуміння основних принципів і економічних законів. Стоїть питання про створення єдиної економічної мови або визнання єдиної анатомії економічної науки, роль якої може виконати тільки економічна теорія. Це надзвичайно важливо, оскільки окремі потягтя і категорії у вітчизняній і світовій економічній науці несуть різний зміст. Водночас знання економічної теорії потребують нині уніфікації, що дозволяє систематизувати і встановити певний логічний порядок у всій сукупності різноманітних економічних категорій та сформуванню єдині засади сучасної економічної культури. На жаль, в Україні нині відсутня єдина концепція розвитку економічної теорії. Окремі вітчизняні науковці не сприймають західну економічну теорію і надають перевагу класичній політичній економії, переважно обмежуючись її ліворадикальними поглядами. Другі без застережень переходять до викладання теорії ринкової економіки. Треті намагаються поєднати ці два підходи, створюючи курс роздвоєної і суперечливої економічної теорії,

що формує різну логіку і вносить певні парадокси в поняттєво-категоріальний апарат.

Основною вимогою досліджень сучасної економічної теорії є дотримання системного підходу, який дозволяє отримувати все нові знання про економічні категорії та визначає їх системний характер. Одночасно він передбачає доцільність застосування таких методів економічних досліджень, як функціональний аналіз та економіко-математичне моделювання.

Системний підхід – це напрям методології спеціально-наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем. Він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів її забезпечення, на виявлення різних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдине теоретичне ціле. Варто зазначити, що економіка – складна багатогранна система, що складається з підсистем і для якої притаманні цілісність, структурність, взаємозв'язок системи і середовища, ієрархічність, множина опису кожної підсистеми тощо. Загалом система має певну структуру, або сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечує її цілісність і тотожність, тобто збереження основних властивостей за різних зовнішніх і внутрішніх змін. Структуру можна також трактувати як побудову цілісного об'єкта, коли ми знаємо його елементи та їх розташування і ті зв'язки, які ці елементи поєднують. Зрозуміло, що бачення економіки як системи може бути різним, тому структура є різною з позицій різних наукових економічних шкіл [6, с. 68].

Варто зазначити, що більше категорій, то глибший рівень розвитку науки. А що більше розвивається наука, то необхіднішою є систематизація її категорій, які визначають предмет цієї науки, пояснюють внутрішні зв'язки і закономірності.

Проведені нами дослідження дозволяють визначити економічну теорію як науку про економічну поведінку людей із приводу оптимального (найкращого) способу використання обмежених виробничих ресурсів, які мають характер багатоцільового призначення для виробництва різноманітних товарів і послуг з метою задоволення потреб суспільства нині або в майбутньому [4, с. 5]. Це зумовлює використання системного підходу в економіці, оскільки необхідним є економічний вибір варіантів для ефективного виробництва і споживання (обмежені умови для вирішення завдань задоволення потреб). Дослідження економічної теорії охоплюють проблеми теоретичної і прикладної економіки і мають два рівні аналізу: мікроекономічний і макроекономічний – відповідно маємо дві її складові: мікроекономіку і макроекономіку [1, с. 18–19].

Зокрема, мікроекономіка, яка у своєму розвитку випереджує макроекономіку, оскільки її основоположником вважається А. Маршалл, аналізує проблеми, що стосуються переважно фірм, галузей та індивідуальних ринків. Вона досліджує ефективність функціонування структурних елементів національної економіки. Її головне завдання – з'ясувати: 1) як прийняти рішення суб'єкти господарської діяльності – споживачі (покупці) і виробники (продавці); 2) як устанавлюються ринкові ціни; 3) як, виходячи з цін,

здійснюється розподіл ресурсів. Часто мікроекономіку називають теорією ціни, оскільки предметом її дослідження є механізм розподілу виробничих ресурсів, основним індикатором якого є ринкова ціна [4, с. 8]. Мікроекономіка використовує такі категорії, які дозволяють пояснити раціональну поведінку споживача і виробника на ринку, а також визначити умови цієї поведінки. Це наприклад: рівноважна ціна, максимальні і мінімальні ціни, цінова еластичність попиту і пропозиції, корисність товару, гранична корисність грошей, крива індивертності, бюджетна пряма, ізокванта, ізокошта тощо. Спектр досліджень мікроекономіки включає вивчення теорії попиту і пропозиції, теорії корисності, теорій виробництва, ринкових моделей і ринків виробничих ресурсів.

Макроекономіка – це частина економічної теорії, яка досліджує ефективність функціонування національної економіки загалом, або, кажучи точніше, ефективність функціонування економічної системи та її загальнонаціональних механізмів. Вона оперує агрегатними узагальненими показниками, такими як валовий внутрішній продукт (ВВП), загальний рівень зайнятості, загальний рівень цін, сукупний попит, сукупна пропозиція, сукупні видатки, грошовий мультиплікатор тощо, і досліджує взаємозв'язки між ними. Особливу увагу макроекономіка приділяє чотирьом сферам, які можна виокремити в національній економіці, – сферам виробництва, зайнятості, цін та зовнішньоекономічних зв'язків [1, с. 300]. Основоположником макроекономіки вважається Дж. М. Кейнс, за словами якого, «батьком макроекономіки» є відомий український учений М. Туган-Барановський, котрий був першим економістом-східноєвропейцем, чії праці заслужили визнання і нині мають практичне застосування для економіки в найрозвиненіших країнах світу. Фактично, мікро- і макроекономіка є одними з наймолодших економічних наук. В університетах їх почали вивчати як окремі дисципліни лише у другій половині ХХ століття. Одночасно макроекономіка є складнішою за мікроекономіку, оскільки об'єднує різні точки зору, інколи навіть протилежні, і передбачає врахування багатьох чинників, зокрема соціальних, що деформують ринок.

Проблема формування єдиного поняттєво-категоріального апарату сучасної економічної теорії є надзвичайно важливою і тому, що від з'ясування суті понять і категорій залежить не тільки розуміння та успішне вивчення, а й викладання економічних дисциплін. Економічні категорії є основою для розуміння економічної науки, аналітичним знаряддям прийняття доцільних рішень, оскільки вони дають розуміння економічних законів, явищ і процесів та формують логіку поняття.

Економічні категорії можна використовувати на різних рівнях, до яких відносимо: науково-теоретичний, що пов'язаний з аналізом явищ і процесів, формуванням економічних принципів і законів; практичний, що використовується в економічній практиці; державно-управлінський, що передбачає створення програм економічного розвитку; повсякденний, що означає використання економічних понять на побуто-

вому рівні; міждисциплінарний, що дозволяє інтегрувати різні економічні науки [5, с. 50].

Як нам видається, економічна мова потребує чіткого упорядкування в розумінні, що таке «поняття», «термін», «категорія». Це дозволить визначити різні рівні в пізнанні економічних явищ і процесів. Перший рівень пов'язаний із визначенням змісту економічних понять, які певною мірою є доступними для безпосереднього сприйняття кожною людиною. Тут ідеться про пасивне засвоєння і використання понять, що характеризують загальні і потрібні властивості того чи іншого явища або процесу, тобто дають узагальнену його оцінку. Наприклад, ми часто використовуємо такі поняття, як: гроші, ціна, зарплата, прибуток, процент тощо, не заглиблюючись у розуміння змісту. Другий рівень передбачає розкриття внутрішньої суті та логіку економічних понять. Це дозволяє назву «поняття» замінити на назву «термін». Наукові терміни мають бути однозначними (різні поняття не можуть позначатись одним терміном і – навпаки), стилістично нейтральними, правильно орієнтованими, чіткими, не мати синонімів. Третій рівень, на основі визначених термінів, дозволяє сформувати вже економічні категорії [там само, с. 51]. Під категорією найчастіше розуміють узагальнені логічні поняття (терміни), що відображають сутнісні зв'язки реальної дійсності. Економічні категорії поділяють на емпіричні і теоретичні. Прикладом емпіричних економічних категорій є гроші, процентна ставка, заробітна плата, а теоретичних – мультиплікатор, дефляційний розрив, ізокошта, ізокванта тощо. Емпіричні категорії очевидні, але їхній внутрішній зміст можна виявити лише у процесі економічного аналізу. Теоретичні категорії дають змогу виявляти глибинні сутнісні зв'язки економічної дійсності та розвивати економічну теорію [1, с. 27]. Після визначення категорій виникає завдання їх систематизації, що є важливим критерієм структуризації економічної теорії.

Узагальнюючи світовий досвід стосовно систематизації економічних категорій і враховуючи особливості вітчизняної наукової економічної школи з цього питання, ми прийшли до висновку, що мікроекономіка і макроекономіка, як окремі розділи сучасної економічної теорії, мають особливу систему поняттєво-категоріального апарату, який визначається сферою їхньої наукової проблематики. Зокрема, нині у вітчизняних дослідженнях макроекономіки ми спостерігаємо новий підхід до аналізу і вивчення монетарної економіки і монетарної політики. Якщо нещодавно вітчизняні підручники і навчальні посібники з економічної теорії досліджували питання монетарної економіки в темі «Грошовий ринок і монетарна політика», то вже вперше навчальний посібник «Аналітична економія: макро- і мікроекономіка. Кн. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка» (за ред. С. Панчишина і П. Островерха), досліджує питання монетарної економіки і монетарної політики окремими темами [1, с. 6–7]. Це пов'язано з тим, що монетарна економіка як економіка грошей за доброго функціонування сприяє ефективному використанню виробничих ресурсів. У протилежному разі недоліки монетарної економіки

можуть призвести до порушення стабільності, значних коливань рівня національного виробництва, зайнятості та цін, що аналізуються через теми сукупних витратків та економічної рівноваги, сукупного попиту і сукупної пропозиції, економічних коливань і безробіття, інфляції та методів боротьби з нею. Знання цих тем дозволяє не допустити й усунути, за наявності, причини зниження ВВП, підвищення безробіття і зростання інфляції, а також правильно організувати монетарну політику, або, як її часто називають, грошово-кредитну, чи політику управління пропозицією грошей. Адже цілеспрямовані зміни пропозиції грошей мають вагомий вплив на основні макроекономічні показники і становлять зміст ефективності передавального механізму монетарної політики. Не заглиблюючись у наукову полеміку дискусійного питання про реальну і монетарну економіку, що потребує окремого дослідження й обговорення, зауважимо, що, на наш погляд, уся економіка є реальною. Ми можемо розглядати її лише в контексті фізичної і монетарної економіки, оскільки гроші самі по собі не є виробничим ресурсом і виконують свою роль і функції тільки тоді, коли ми їх витрачаємо.

Важливо зазначити, що мікро- і макроекономіка тісно взаємопов'язані між собою науки. Як неможливо зрозуміти поведінку натовпу без елементарних знань психології людини, так само неможливо провести достовірний аналіз макроекономіки без розуміння суті мікроекономічних механізмів попиту і пропозиції. Немає строгої залежності, що вивчати на початку економічної теорії – мікроекономіку чи макроекономіку. Практика викладання економічної теорії в Україні засвідчує, що спочатку з'ясовуються проблеми макроекономіки, а вже потім – мікроекономіки.

Висновки дослідження.

1. Економічна наука в умовах глобалізації ставить своїм завданням формування нового, загальноприйнятого у світі поняттєво-категоріального апарату, однозначного розуміння основних принципів і економічних законів.

2. Основною вимогою досліджень сучасної економічної теорії є дотримання системного підходу, який дозволяє отримувати все нові знання про економічні категорії та визначає їхній системний характер.

3. Системний підхід – це напрям методології спеціального наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем. Він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів її забезпечення, на виявлення різних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдине теоретичне ціле.

4. Що більше категорій, то глибший рівень розвитку науки. А що більше розвивається наука, то недоцільнішою є систематизація її категорій, які визначають предмет цієї науки, пояснюють внутрішні зв'язки і закономірності.

5. Економічна теорія – це наука про економічну поведінку людей з приводу оптимального (найкращого) способу використання обмежених виробничих ресурсів, які мають характер багатопільового призначення для виробництва різноманітних товарів і послуг

з метою задоволення потреб суспільства нині або в майбутньому.

6. Вивчення економічної теорії зумовлює використання системного підходу, оскільки необхідним є економічний вибір варіантів для ефективного виробництва і споживання (обмежені умови для вирішення завдань задоволення потреб), та охоплює два рівні аналізу: мікроекономічний і макроекономічний – відповідно маємо дві її складові: мікроекономіку і макроекономіку.

7. Мікроекономіка досліджує ефективність функціонування структурних елементів національної економіки, тобто аналізує проблеми, що стосуються фірм, галузей та індивідуальних ринків. Макроекономіка

досліджує ефективність функціонування економічної системи в цілому та її загальнонаціональних механізмів. Вона оперує агрегатними узагальненими показниками і вивчає взаємозв'язки між ними.

Перспективи подальших розвідок у досліджуваному напрямі передбачають: 1) більш детальне вивчення та аналіз систематизації поняттєво-категоріального апарату макро- і мікроекономіки з урахуванням світового досвіду та особливостей формування наукових економічних шкіл, які нині мають місце в Україні; 2) дослідження макро- і мікроекономічних показників з урахуванням екологічного чинника, що є важливою вимогою глобалізаційного процесу.

Список використаних джерел

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посібник: У 2 кн. – 4-те вид., випр. і допов. – К.: Знання, 2014. – Кн. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. – 723 с.
2. Енциклопедія для банкіра: У 2 т. – К.: УБС НБУ, 2012. – Т. 1 (теоретична та історична частини) / Авт. кол.; За наук. ред. Т. Смовженко, Г. Стеблій, З. Скринник. – 483 с.
3. Макроекономіка: Навч. посібник / Авт. кол.; За ред. Т. С. Смовженко і Г. Я. Стеблій. – К.: УБС НБУ, 2008. – 463 с.
4. Стеблій Г. Я. Мікроекономіка: Навч. посібник. – К.: «Фірма «ІНКІОС», Центр навчальної літератури, 2007. – 221 с.
5. Формування монетарної економіки і монетарної політики Національного банку України в контексті розвитку світової економічної теорії: Монографія / Авт. кол.; За наук. ред. Т. С. Смовженко, Г. Я. Стеблій. – К.: УБС НБУ, 2010. – 271 с.

References

1. Panchyshyn, S., Ostroverh, P. (2006). Analitichna ekonomii: makroekonomika i mikroekonomika [Analytical economy: macroeconomics and microeconomics]. Kyiv: Znannia [in Ukraine].
2. Smovzhenko, T., Stebliy, H., Skrynnyk, Z. (2012). Entsyklopediia dlia bankira [Encyclopaedia for a banker]. Kyiv: University of Banking of the National Bank of Ukraine [in Ukraine].
3. Smovzhenko, T.S., Stebliy, H.Y. (2008). Makroekonomika [Macroeconomics]. Kyiv: University of Banking of the National Bank of Ukraine [in Ukraine].
4. Stebliy, H. (2007) Mikroekonomika [Microeconomics]. Kyiv: «firm» İNKOS», Centre for educational literature [in Ukraine].
5. Smovzhenko, T.S., Stebliy, H.Y. (2010). Formuvannia monetarnoi ekonomiky i monetarnoi polityky Natsionalnogo banku Ukrainy v konteksti rozvytku svitovoi ekonomichnoi teorii [Forming of monetary economy and monetary politics of the National Bank of Ukraine in the context of development of world economic theory]. Kyiv: University of Banking of the National Bank of Ukraine [in Ukraine].